

Konieczność reform agrarnych w Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej (1918-1939)

Necessity of Agricultural Reforms in the Second Polish Republic (1918-1939)

Kazimierz Konopka

Politechnika Białostocka, Wydział Zarządzania, Katedra Ekonomii i Nauk Społecznych

Abstract

In order to raise the national economy after the war destructions, the Government of the Polish Republic introduced, among others, agricultural reforms. The reforms aimed at optimization of size of peasant farms to increase production of foodstuff to supply the whole nation.

Keywords

agricultural reforms, II Polish Republic

Najważniejszą kwestią i zadaniem stojącym przed Sejmem i Rządem Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej była odbudowa, po zniszczeniach wojennych w czasie I wojny światowej, polskiego rolnictwa jako tej dziedziny gospodarki narodowej, która była dziedziną wiodącą. Rolnictwo bowiem z uwagi na swój charakter i konieczność zabezpieczenia podstawowych potrzeb narodu, to jest wyżywienia, wpływało na rozwój innych dziedzin gospodarki kraju.

Osiąganie dobrych rezultatów w rolnictwie mogło nastąpić dzięki: posiadaniu własności ziemi, efektywnej pracy na tej ziemi, posiadaniu niezbędnych środków finansowych, dobrej i skutecznej organizacji w rolnictwie¹. Wszystkie reformy agrarne przeprowadzane w Europie, w szczególności w XIX i na początku XX wieku, dotyczyły pierwszego czynnika, a więc kwestii nadania ziemi warstwie włościańskiej.

¹ Stelmachowski A. (red.), *Prawo rolne*, Warszawa 2003, s. 23.

W toku tych reform agrarnych ustalano jednocześnie normy obszarowe gospodarstw rolnych, mające na celu zabezpieczenie podstawowych warunków życia rodzinom pracującym na roli oraz stwarzanie warunków do wprowadzania postępu technicznego w gospodarstwach rolnych, w których chłopci chętniej pracowali i organizowali cały tok produkcji rolnej². Kwestia więc rozwoju gospodarczego poparta własną pracą i staraniem organizacyjnym przynosiła oczekiwane efekty rzeczowe. Zatem czynnik pracy zdawał egzamin i w codziennym życiu pracujących na roli osób.

Nie bez znaczenia dla efektywnego prowadzenia gospodarstw i produkcji rolnej jest posiadanie dużego kapitału. Kapitał pozwala rozwijać gospodarstwa rolne, inwestować, udoskonalać technicznie i czynić przyszłościowe nakłady rzeczowe. Posiadanie dużego kapitału może być wynikiem własnej pracy i osiągnięć w gospodarstwie rolnym, ewentualnie poprzez zaciąganie odpowiednich kredytów bankowych.

Nade wszystko jednak, obok czynników ziemia, praca, kapitał, bardzo ważnym czynnikiem, a może i najważniejszym, warunkującym osiągnięcie właściwych efektów produkcyjnych i ekonomicznych, jest dobra organizacja procesu produkcji rolniczej i prowadzenia całego gospodarstwa rolnego. Zakłócenia bowiem pracy w rolnictwie poprzez całkowite niszczenie dorobku materialnego pokoleń w wyniku wojen, napadów, kradzieży, bądź z braku zainteresowania rolnictwem właściwych władz państwowych, zawsze negatywnie, a niekiedy wręcz tragicznie wpływały na rozwój poszczególnych dziedzin rolnictwa, a niekiedy nawet całego rolnictwa.

Wybuchy kolejnych wojen i konfliktów pomiędzy poszczególnymi państwami czy też pomiędzy całymi blokami państw powodowały naruszanie harmonii życia i zdrowia ludzi. Konflikty te niszczyły w całości lub w części cały dorobek materialny człowieka. Tak też było i w czasie I wojny światowej, podczas której zginęło, bądź zostało okaleczonych na trwałe, wiele milionów ludzi. Natomiast straty materialne były tak wielkie, że tak naprawdę aż trudne do dokładnego oszacowania.

Zauważalne zniszczenia wojenne poniosła jednak wieś. „Zniszczenia i grabież surowców dotknęła najbardziej wieś. We wszystkich zaborach zmniejszyła się wyraźnie produkcja. W porównaniu do obszaru zasiewów na ziemiach polskich z lat 1911-1913, zasiewy pszenicy w latach 1918-1919 zmniejszyły się o 47%, owsa o 40%, żyta o 23%, jęczmienia o 19%, ziemniaków o 24%. Również zmniejszyły się plony wszystkich upraw. Ogólny zbiór pszenicy w 1918 roku zmalał

² Konopka K., *Reforma uwłaszczeniowa w Królestwie Polskim i jej wpływ na ograniczenie obrotu gruntami włościańskimi (1864-1914)*, Białystok 2007, s. 33.

w porównaniu z okresem 1913-1914 o 65%. Ogółem zbiory czterech podstawowych zbóż zmniejszyły się o 52%”³.

Na skutek wywiezienia przez walczące strony z ziem polskich dużej ilości zwierząt gospodarskich, zmniejszył się ich stan, w szczególności: koni, bydła, trzody chlewnej, owiec, razem o około 8 milionów sztuk.⁴ Zniszczonych zostało bardzo wiele budynków mieszkalnych i gospodarskich. Zniszczonych zostało też bardzo wiele budynków użyteczności publicznej. Wyrąbanych zostało ponad 2,5 mln. hektarów lasów.

Powyższe liczby wskazują na ogrom i bezmiar zniszczeń wojennych trudnych do szybkiej odbudowy i naprawienia. W zaistniałej sytuacji Sejm i Rząd Drugiej Rzeczypospolitej podjęły cały szereg aktów prawnych mających na celu odbudowę i ożywienie całej gospodarki narodowej, w szczególności zaś rolnictwa, jako tej dziedziny najbardziej wpływającej na ożywienie pozostałych działów gospodarki.

W chwili zakończenia I wojny światowej i w chwili odzyskiwania niepodległości, powierzchnia Drugiej Rzeczypospolitej wynosiła 388.644 km² (Polska przedrozbiorowa miała około 1 mln. km² powierzchni, a obecnie Polska posiada 312.000 km²). Ludność według spisu z dnia 30 września 1921 roku wynosiła 27,2 mln. osób, na dzień 9 grudnia 1931 roku wynosiła 32,1 mln., a na dzień 31 sierpnia 1939 roku wynosiła 35,3 mln. osób.

Na koniec 1931 roku spośród 32,1 mln. osób ludności, z zajęć w rolnictwie utrzymywało się aż 19,68 mln. osób, co stanowiło 61,3% ogółu ludności kraju. Była to więc przeważająca część społeczeństwa polskiego żyjąca na wsi w trudnych warunkach materialnych i socjalnych, w warunkach przeludnienia i nadmiaru rąk do pracy.

W pozostałych działach gospodarki narodowej wskaźniki zatrudnienia przedstawiały się następująco: górnictwo i przemysł 19,4% ludności, handel i ubezpieczenia 6,1%, komunikacja i transport 3,6%, szkolnictwo i kultura 1,1%, służba zdrowia i leczenie 0,9%, służba domowa 1,4%, służba publiczna i Kościół 2,2%, inne dziedziny 4,0% ludności kraju^{5,6}.

W sytuacji jaka zaistniała w Drugiej Rzeczypospolitej, a więc: odrębności gospodarcze z tytułu powiązań z byłymi państwami zaborczymi, zniszczenia wojenne, spadek produkcji przemysłowej i rolnej, ustalanie granic zewnętrznych państwa w drodze zbrojnych konfliktów z niektórymi sąsiednimi państwami, obliowały

³ Krajewski M., *Historia gospodarcza Polski do 1989 roku. Zarys problemu*, Włocławek 2000, s. 287.

⁴ Skodlarski J., *Zarys historii gospodarczej Polski do 1939 roku*, Warszawa – Łódź 1997, s. 221.

⁵ *Historia Polski w liczbach. Ludność. Terytorium*, s. 134, 151-152.

⁶ *Mały rocznik statystyczny*, Warszawa 1939, s. 31.

Sejm i Rząd Polski do podjęcia trafnej i skutecznej polityki ekonomicznej, by sprostać wymogom chwili i czasu.

„Polityka ekonomiczna państwa... to inaczej świadome oddziaływanie władzy państwowej na gospodarkę... przy pomocy usankcjonowanych prawnie instrumentów, mające przynieść określone, w efekcie działania tej polityki, skutki. Polityka ekonomiczna obejmuje swym działaniem całość obszarów interakcji rządu i gospodarki oraz dotyczy całej gamy instrumentów, jakie mają do dyspozycji organa władzy państwowej...”⁷.

W zakresie rozwoju gospodarczego w dwudziestoleciu międzywojennym wyróżniamy więc kilka okresów: odbudowy, rozbudowy, ożywienia gospodarczego, recesji, interwencjonizmu państwa.

Podczas odbudowy gospodarki polskiej w latach 1918-1925, można zauważyć względny okres stabilizacji. Obok konieczności integracji gospodarczej i odbudowy całej struktury organizacyjnej kraju, zaszła potrzeba odbudowy w pierwszej kolejności tych dziedzin przemysłu, które były niezbędne na zaopatrzenie armii w związku z prowadzonymi wojnami z sąsiednimi państwami o ustalenie granic Drugiej Rzeczypospolitej. Były to działania priorytetowe w tamtym okresie historycznym. Wszystkie powyższe zadania zostały podjęte i zrealizowane. Wszystkie przedsiębiorstwa, które podjęły produkcję przemysłową na zaopatrzenie armii, otrzymały od państwa pomoc finansową w postaci zwrotu aż 40% nakładów na ponoszone wydatki inwestycyjne oraz 60% nakładów na inwestycje socjalno-bytowe.

Prowadzona polityka finansowa spowodowała, że już w 1920 roku uruchomiono bardzo ważne zakłady przemysłowe jak: 3 wielkie piece metalurgiczne, 4 piece martenowskie, 9 kopalń rud, 7 odlewni, 3 walcownie.

Produkcja surówki ogółem w 1920 roku wzrosła aż o 325%, a produkcja wyrobów walcowanych wzrosła o 285%. Wobec faktu wielce korzystnej koniunktury w przemyśle, poprawiło się znaczenie i położenie robotników. Wzrosło zatrudnienie ogółem oraz w poszczególnych przemysłach w następujących wielkościach: w przemyśle cementowym o 13%, w przemyśle metalowym o 12%, w przemyśle włókienniczym o 11%. Wzrosły też odpowiednio płace realne robotników we wszystkich grupach zawodowych.

Obok pozytywnych zjawisk powstających w gospodarce narodowej, wystąpiły też i zjawiska negatywne. Do tych negatywnych zjawisk należy zaliczyć przede wszystkim kłopoty z zaopatrzeniem miast w artykuły żywnościowe. Zaistniała sytuacja częściowo wynikała z faktu prowadzonych wojen, ale również i częściowo

⁷ Wnorowski H. J., *Polityka akcyzowa a rozwój przemysłu spirytusowego w Polsce w latach 90-tych*, Białystok 2002, s. 15.

w związku z nieurodzajem w rolnictwie w latach 1920-1921. W tym to okresie, w porównaniu do 1913 roku, nastąpił spadek zbiorów poszczególnych zbóż w granicach nawet do 60%. Powstałe w związku z powyższym niedobory żywności uzupełniane były w drodze importu: zbóż, warzyw i owoców z Europy Zachodniej, częściowo zaś w drodze bezpłatnych dostaw z Ameryki, skąd dostarczano w szczególności zboże, mąkę i tłuszcze.

W okresie lat 1918-1920 wystąpił jednocześnie bardzo wielki deficyt budżetowy związany z faktem przeznaczenia ponad połowy wydatków budżetowych na cele wojskowe oraz również dużych kwot na zakup zbóż. Rząd rosnące wydatki pokrywał z zaciąganych kredytów w Polskiej Krajowej Kasie Pożyczkowej oraz częściowo z kredytów zagranicznych, głównie w Stanach Zjednoczonych, Anglii i Francji. Ogółem w latach 1919-1921 rząd zaciągnął kredyty na sumę 365 mln. dolarów, z tego 347 mln. dolarów w ramach kredytów zagranicznych.

Wydatki ze skarbu państwa czynione w szybszym tempie niż wpływy dochodów powodowały powstawanie w poszczególnych latach deficytu budżetowego. Deficyt ten w 1922 roku wynosił 445 bilionów marek polskich, a w 1923 roku wynosił już 33 tryliony.

W kolejnym okresie, poczynając od 1925 roku, gospodarka polska załamała się nieco w związku z tak zwaną polsko-niemiecką „wojną celną”. Niemcy chcąc gospodarczo osłabić Polskę zrezygnowały z importu polskiego węgla, który był dla Polski bardzo ważnym artykułem eksportowym przynoszącym zyski zasilające gospodarkę narodową. W odpowiedzi na stanowisko Niemiec, ówczesny premier, prof. Władysław Grabski zakazał przywozu z Niemiec bardzo wielu różnych towarów przemysłowych, co w efekcie spowodowało, iż w całej tej „wojnie celnej” strona polska poniosła wprawdzie doraźnie większe straty, w perspektywie jednak Polska uruchomiła nowe dziedziny własnej wytwórczości, uniezależniając się tym samym gospodarczo od Niemiec i dając jednocześnie zatrudnienie dla bezrobotnych w przemyśle.

Kolejną sprawą skutecznie podjętą przez Rząd Polski było rozpoczęcie i przeprowadzenie reformy agrarnej. W dniu 10 lipca 1919 roku Sejm przyjął uchwałę rolną,⁸ mocą której wprowadzona została zasada przymusowego wykupu ziemi od właścicieli ziemskich i jej parcelacja dla chłopów. Same, szczegółowe zasady parcelacji ustalone zostały w rok później od uchwały sejmowej, mianowicie ustawą z dnia 15 lipca 1920 roku o wykonaniu reformy rolnej⁹, łącznie z przepisami

⁸ Uchwała Sejmu z dnia 10 lipca 1919 roku wprowadzająca zasadę przymusowego wykupu ziemi powyżej określonego areалу (niepublikowana), Warszawa 1919.

⁹ Ustawa z dnia 15 lipca 1920 roku o wykonaniu reformy rolnej (Dz. U. nr 70, poz. 462 z 1920 r.), Warszawa 1920.

wykonawczymi. Zgodnie z powyższą ustawą przyjęte zostały zasady przymusowego wykupu ziemi od właścicieli ziemskich ponad ustalone obszary. I tak: ponad 60 ha w okręgach przemysłowych i podmiejskich, ponad 400 ha w niektórych majątkach w byłym zaborze pruskim i na ziemiach wschodnich oraz ponad 180 ha na pozostałych obszarach państwa. Dotychczasowi właściciele ziemscy otrzymywać mieli odszkodowania sięgające połowy ceny rynkowej wywłaszczanej ziemi.

Z parcelowanej ziemi przeznaczano około 80% jej obszaru dla bezrolnych i małorolnych chłopów celem uzupełnienia arealu ich gospodarstw rolnych i podjęcia nowoczesnej uprawy ziemi. Uchwalona jednak w dniu 17 marca 1921 roku Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej¹⁰ wraz z przepisami przechodnimi¹¹, kwestię ochrony własności i jej wartości rozstrzygnęła całkowicie odmiennie niż było to przyjęte w ustawie z dnia 15 lipca 1920 roku wraz z jej przepisami wykonawczymi. Otóż Konstytucja wzięła w pełną ochronę wszelką własność, zatem i własność części nadwyżek parcelowanej ziemi. Nie wolno więc było od dnia wejścia jej w życie wypłacać tylko połowy wartości ceny rynkowej przejmowanej od właścicieli ziemi do parcelacji, lecz należało płacić właścicielom części parcelowanej ziemi pełną jej wartość rynkową.

Zatem prawne rozstrzygnięcia zawarte w Konstytucji oraz ogromna niechęć i opór właścicieli ziemskich do formy sprzedaży nadwyżek ziemi do parcelacji według zasady połowy otrzymywanego odszkodowania, nie mogła ostać się i być realizowana w dalszym ciągu.

W wyniku zaistniałej sytuacji Sejm zmuszony został do uchylecia ustawy z dnia 15 lipca 1920 roku, a podjął ustawę w dniu 28 grudnia 1925 roku o wykonaniu reformy rolnej¹². W podjętej ustawie Sejm wysunął na plan pierwszy parcelację majątków realizowaną już przez samych właścicieli, tzw. parcelację prywatną, a zrezygnował z parcelacji przymusowej. W oparciu o ustawę z dnia 28 grudnia 1925 roku ustalono, iż powierzchnia nowopowstających i uzupełnianych chłopskich gospodarstw rolnych nie mogła przekraczać: 20 ha powierzchni na obszarze całego kraju z wyjątkiem województw wschodnich, gdzie powierzchnia tych gospodarstw mogła wynosić nawet do 35 ha. Przewidziano też tworzenie tzw. ośrodków naukowych, w których powierzchnia miała wynosić do 70 ha ziemi.

¹⁰ Ustawa z dnia 17 marca 1921 roku Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. Nr 44, poz. 267 z 1921 r.), Warszawa 1921.

¹¹ Ustawa Przechodnia z dnia 18 marca 1921 roku do Ustawy Konstytucyjnej z dnia 17 marca 1921 roku w sprawie tymczasowej organizacji władzy zwierzchniej Rzeczypospolitej (Dz. U. Nr 44, poz. 268 z 1921 r.), Warszawa 1921.

¹² Ustawa z dnia 28 grudnia 1925 roku o wykonaniu reformy rolnej (Dz. U. Nr 1, poz. 1 z 1926 r.), Warszawa 1926.

Tempo przeprowadzania reformy rolnej nie było wprawdzie zbyt wielkie, niemniej jednak w latach 1922-1938 łącznie rozparcelowano 2.650 tys. ha ziemi. Według obliczeń dokonanych przed wybuchem II wojny światowej, w dużych gospodarstwach rolnych właściciele ziemskich było jeszcze do rozparcelowania ponad 1.900 tys. ha.

W związku z wprowadzaniem reformy rolnej następowała wprawdzie pewna widoczna poprawa warunków życia ludności wiejskiej, jednak w dalszym ciągu występowało tam przeludnienie, a życie codzienne mieszkańców wsi zależało od pogody, urodzajów i pór roku¹³.

Dynamiczny rozwój przemysłu spowodował też ogólne ożywienie w rolnictwie. Wartość ogółem produkcji rolniczej powiększyła się aż o 67% w porównaniu z wynikami uzyskanymi w latach 1922-1925. Wzrosły ceny artykułów rolnych. Wyższe zbiory i wyższe ceny na artykuły rolne spowodowały wzrost dochodów rodzin wiejskich, które z kolei mając znacznie wyższe środki finansowe dokonywały coraz więcej zakupów artykułów przemysłowych. Zważywszy, że przyrost produkcji rolniczej ogółem w roku gospodarczym 1927/1928 w porównaniu do średniego przyrostu z lat 1922-1925, wyniósł aż 67% (a lata 1922-1925 oceniane były jako lata pozytywnego rozwoju społeczno-gospodarczego Polski), powyższe wskaźniki należy ocenić jako wysoko obiecujące dla całościowego dalszego rozwoju kraju.

Na wsi wzrastał popyt na kupno ziemi, której cena systematycznie rosła. Rolnicy wprowadzali intensywną mechanizację, udoskonalali budownictwo mieszkalne i inwentarskie, zmieniali sposób zarządzania mieszkań i tryb życia codziennego.

Cała gospodarka krajowa rozwijała się dynamicznie, a w budżecie w roku gospodarczym 1927/1928 uzyskano nawet nadwyżkę budżetową w wysokości 214 milionów złotych.

Jednakże gospodarka polska była połączona również z gospodarką krajów całego świata, zatem targana była zgodnie z zasadami ekonomicznymi, kryzysami i wahaniami koniunktury rozwojowej w całokształcie swego rozwoju. Szczególnie w rolnictwie dał się odczuć bardzo dotkliwie kryzys gospodarczy. Głównym jego objawem był bardzo wielki spadek cen na wszystkie artykuły i płody rolne. Spadek tych cen w 1935 roku, w porównaniu do 1928 roku, wyniósł ogółem aż 65% w cenach porównywalnych.

Dla poszczególnych zbóż i płodów rolnych spadek cen ukształtował się następująco: „spadek cen pszenicy o 66%, żyta o 68%, ziemniaków o 66%, trzody chlewnej o 66%. Wyraźnie spadły dochody netto z 1 ha: w gospodarstwach o powierzchni 2-50 ha z 214 zł w roku gospodarczym 1927/1928, do 25 zł w roku

¹³ Mieszczankowski M., *Rolnictwo Rzeczypospolitej*, Warszawa 1983, s. 76.

1930/1931 i do 8 zł w roku następnym 1931/1932. Aby otrzymać tę samą sumę pieniędzy co w roku 1928, rolnik musiał sprzedać w 1935 roku trzykrotną ilość swych produktów”¹⁴.

Zważywszy na zakres pracy, nakłady finansowe, nawożenie i inne uwarunkowania pracy w rolnictwie, życie na wsi stawało się coraz trudniejsze, a sami rolnicy nie widzieli możliwości i sposobów wyjścia z kryzysowej sytuacji. Zatem, jak można zauważyć, w rolnictwie systematycznie oddziałują warunki klimatyczne, ale również sytuacja międzynarodowa, kryzysy, międzynarodowe umowy, struktury organizacyjne o znaczeniu globalnym czy ewentualnie regionalnym. Zasady ekonomiczne i organizacyjne niestety nie zawsze mają na względzie dobro i interes człowieka.

Trudna sytuacja w rolnictwie wynikała jeszcze i z tego powodu, iż z jednej strony tak drastycznie spadły ceny i dochody, że rolnik musiał znacznie więcej sprzedawać płodów rolnych, by uzyskać tę samą cenę co przed kilku laty, a z drugiej strony tenże rolnik płacił bez zmian dotychczasowe wszystkie obciążenia podatkowe. Ponadto wszystkie podatki, a więc: podatek gruntowy, podatek samorządowy, podatek drogowy, podatek wyrównawczy miejski, podatki pośrednie ukryte w cenach kupowanych towarów, opłaty postojowe, rogatek, pomimo spadku cen produktów rolnych, pozostały na niezmiennym poziomie, a nawet miały tendencję rosnącą.

Z tytułu powyższych obciążeń wieś zapłaciła w roku 1928/1929 278 mln. zł, a w roku 1933/1934 zapłaciła już 348 mln. zł. Cała wieś była ponadto bardzo zadłużona. Zadłużenie to powstało w latach przedkryzysowych i było przeznaczone na spłaty rodzinne i wykup ziemi. W latach 1933/1934 zadłużenie ogółem wsi szacowano na około 4,3 mld. zł, podczas gdy wartość rocznej sprzedanej produkcji rolniczej wynosiła zaledwie 1,5 mld. zł. Zatem spłata tego zadłużenia w omawianym okresie była wręcz niemożliwa. Wieś polska wprawdzie coraz wydajniej pracowała osiągając nawet wymierne wskaźniki, ale mimo to stopa życiowa w rolnictwie nie uległa poprawie, a nawet uległa pogorszeniu.

W okresie największego kryzysu gospodarczego rolnicy pracowali coraz wydajniej, podejmowali różne korzystne inicjatywy i oszczędności. Przede wszystkim zagospodarowywali wszelkie nieużytki: karczowali obszary wyrębów lasów, zbędne miedze i drogi dojazdowe do swych pól. Na skutek tych działań ogólny obszar ziemi uprawowej zwiększył się z 16.480 tys. ha do 17.800 tys. ha. Takie zwiększenie powierzchni gruntów uprawowych spowodowało zwiększenie zbioru plonów ogółem.

¹⁴ Krajewski M., *Historia gospodarcza...*, op. cit., Włocławek 2000, s. 324.

Na przykład zbiory pszenicy wzrosły z 17,9 mln. q w 1929 roku do 21,1 mln. q w 1935 r., plony ziemniaków wzrosły odpowiednio 317,5 mln. q do 325,0 mln. q. Jednocześnie wzrost ilościowy płodów rolnych spowodował rozwój hodowli zwierząt, szczególnie zaś krów i trzody chlewnej. W okresie lat 1929-1935 pogłowie krów wzrosło z 9.057 mln. szt. do 9.759 mln. szt., wzrost natomiast trzody chlewnej nastąpił z 4.829 mln. szt. do 6.723 mln. szt.

Należy jednak tu zauważyć, że wraz ze wzrostem wydajności i wyników rzeczowych wsi nastąpił jednocześnie przyrost naturalny ludności, co w oczywisty sposób powodowało, iż pomimo wzrostu gospodarczego, średnie zbiory na 1 mieszkańca malały. Jeśli odniesiemy te wskaźniki do krańcowych lat wielkiego kryzysu, to przedstawiają się one następująco: w 1929 roku zbiory płodów rolnych w przeliczeniu na jednego mieszkańca wyniosły 281 kg zbóż chlebowych, zaś w 1935 roku średnia ta wyniosła odpowiednio tylko 255 kg na 1 mieszkańca kraju. Podobne przeliczenie zauważamy i w zakresie zmniejszenia się ilości zbioru ziemniaków. Gdy w 1929 roku średnia ilość ziemniaków na 1 mieszkańca wynosiła 1.016 kg, to w 1935 roku ilość ziemniaków w przeliczeniu na 1 mieszkańca kraju wynosiła już tylko 961 kg.

W okresie wielkiego kryzysu, jak wyżej wspomniano, w mieście wystąpiło wielkie bezrobocie, jednocześnie nastąpił spadek zarobków u tej części robotników, którym udało się jeszcze pracować. W efekcie powyższego małał popyt na artykuły rolno-spożywcze i pochodne, a co za tym idzie następowała obniżka cen płodów rolnych. Spadek cen na płody rolne był znacznie większy od spadku cen na artykuły przemysłowe. Sytuacja ta spowodowała „rozwarcie nożyc cen”. Paradoksalnie więc, pomimo wzrostu pewnych wskaźników, jak chociażby zwiększenie powierzchni upraw zbóż, całe społeczeństwo znalazło się w wielkich trudnościach ekonomicznych i zaopatrzeniowych, a kraj cofał się w rozwoju społeczno-gospodarczym.

W świetle sytuacji gospodarczej zaistniałej w okresie wielkiego kryzysu, wieś na zakup tych samych artykułów przemysłowych sprzedawała znacznie więcej płodów rolnych, niż miało to miejsce przed kryzysem. Jeśli na przykład przed kryzysem na zakup pługa rolnik sprzedawał 1q żyta, to w czasie wielkiego kryzysu gospodarczego na zakup takiego samego pługa rolnik musiał już sprzedać 2,7 q żyta. Ceny produktów rolnych sprzedawanych i przemysłowych nabywanych przez rolników w latach 1930-1935, przy przyjęciu cen z 1928 jako 100%, przedstawiały się następująco:

Tabela 1. Ceny produktów rolnych sprzedawanych i przemysłowych nabywanych przez rolników w latach 1930-1935 przy przyjęciu cen z 1928 roku za 100%

Rodzaje produktów	Wskaźniki cen						
	1928	1930	1931	1932	1933	1934	1935
A. Produkty rolne	100,0	67,6	59,5	48,8	32,6	37,0	35,8
B. Produkty przemysłowe	100,0	98,5	90,4	81,0	72,6	70,3	66,3
Nożyce cen (stosunek A do B)	1,0	0,69	0,66	0,60	0,59	0,53	0,54

Źródło: Orczyk J., *Produkcja rolna Polski w latach wielkiego kryzysu gospodarczego 1929-1935*, Poznań 1971, s. 108, 184.

Zmniejszenie się dochodów w gospodarstwach rolnych w okresie kryzysu spowodowało jeszcze dalsze niekorzystne zjawiska. Ograniczone zostały na wsi nawet niezbędne wydatki inwestycyjne i wydatki remontowe. Nastąpiło znaczne zmniejszenie zużycia nawozów sztucznych w gospodarstwach rolnych. Gwałtownie zmniejszyły się też wydatki rodzin rolniczych na cele konsumpcyjne. Jeśli w 1929 roku wydatki te na osobę wyniosły 381,28 zł, to w 1935 roku kwota na ten cel stanowiła 132,50 zł na osobę.

Powstałe uwarunkowania ekonomiczne odczuwały najbardziej małe i słabe ekonomicznie gospodarstwa rolne. To zubożenie wsi polskiej uwidaczniało się między innymi w spadku spożycia niektórych podstawowych produktów spożywanych przez ludność wiejską, jak: cukru, mleka, masła, jaj, zboża i mięsa. Produkty spożywcze wytwarzane w gospodarstwach rolnych w coraz szerszym zakresie przeznaczano na sprzedaż celem uzyskania pieniędzy na uiszczanie najniezbędniejszych opłat, jak podatki: gruntowe, szarwarki, opłaty jarmarczne, targowe, rogatkowe itp.

Wobec braku środków pieniężnych na wsi, rolnicy w coraz większym stopniu zaprzestawali zakupu ubrań i wszelkiej innej odzieży wytwarzanej w fabrykach, a sami w ramach rękodzielnictwa wytwarzali na wsi wszelką odzież z wełny, lnu i konopi we własnym zakresie. Rolnicy wytwarzali sami nawet obuwie. Wieczorami do oświetlania mieszkań używane były kaganki i łuczywo, a w miejsce zapalek używano krzesiwa i hubki.

Jak można zauważyć, skutki kryzysu gospodarczego najbardziej obciążały rolników. Ich udział w dochodzie narodowym Polski w 1935 roku wynosił zaledwie 39,7%.

Kryzys dotknął więc wszystkie dziedziny życia społeczno-gospodarczego, w tym również i handel, tak wewnętrzny jak i zewnętrzny. Zmniejszyła się liczba przedsiębiorstw handlowych. Pojawiły się placówki handlowe o bardzo niskim standardzie wyposażenia i oferty handlowej, a więc pojawiły się małe sklepiki

i kioski, rozwinął się handel obnośny i obwoźny. W czasie największego nasilenia kryzysu gospodarczego w 1934 r. liczba przedsiębiorstw handlowych, w porównaniu do 1928 roku, zmalała o 13%. Były różne przyczyny, które miały negatywny wpływ na rozwój handlu. Można i należy tu wymienić działalność karteli oraz monopoli państwowych, które częstokroć dysponowały wyłącznym prawem dostaw pewnych grup towarów. Również bardzo liczna sieć sklepów fabrycznych wpływała ujemnie na działalność prywatnych firm handlowych. Wreszcie państwo popierało większe jednostki handlowe państwowe i spółdzielcze. Te wszystkie uwarunkowania wpływały na upadek średniego handlu prywatnego, powodując zubożenie dużej części kupców.

W najbardziej tragicznej sytuacji znalazł się handel obsługujący wieś polską. Chłopi bowiem w związku z systematycznie malejącymi dochodami w ogóle zaprzestali dokonywać zakupów artykułów przemysłowych, a jeżeli kupowali już cokolwiek i najbardziej im niezbędnego, to dokonywali tego na zasadzie handlu wymiennego, płacąc za towar drobiem, jajami, masłem, serami.

Jak już wspomniano wcześniej, spraw „wagi państwowej” miał rząd polski bardzo wiele. Obok ustalenia granic państwa, integracji gospodarczej i organizacyjnej, odbudowy ze zniszczeń wojennych i innych kwestii, najważniejszym problemem stał się rozwój gospodarczy kraju. Pokonanie i opanowanie wielkiego kryzysu gospodarczego, ustalenie właściwej wymiany handlowej z innymi państwami, czy wreszcie jako najważniejsza kwestia, zapewnienie systematycznego rozwoju gospodarczego i poprawy warunków życia społeczeństwa stały na porządku dziennym prac rządu.

Obok ważności wszystkich dziedzin życia państwowego, od samego początku niepodległej państwowości polskiej, ciągle wysuwał się na plan pierwszy problem rozwoju i intensyfikacji polskiego rolnictwa. Rolnictwo bowiem zapewniało podstawowe warunki wyżywienia, było siłą napędową rozwoju pozostałych dziedzin gospodarki. Rząd, zdając sobie sprawę z ważności rolnictwa, podejmował kolejne działania mające na celu jego ożywienie i intensyfikację. Dla zintensyfikowania eksportu płodów rolnych rząd w 1929 roku wprowadził tzw. zwroty cel przy eksporcie zbóż. Eksporterzy otrzymywali od każdego wyeksportowanego kwintala żyta i pszenicy po 6 złotych zwrotu.

Również z inicjatywy rządu polskiego powstał tzw. Blok Agrarny państw środkowej Europy. Do Bloku Agrarnego weszły: Polska, Bułgaria, Czechosłowacja, Jugosławia, Rumunia, Węgry. Zadaniem państw zorganizowanych w Bloku Agrarnym, było wzajemne wspieranie się w zakresie wymiany handlowej płodów rolnych, wzajemne prowadzenie wspólnej polityki handlowej w zakresie ustalania

cen płodów rolnych, w zakresie wprowadzania wysokoplennych gatunków i odmian zbóż, warzyw i owoców oraz innych kwestii.

Następnie rząd polski w 1932 r. ustalił kierunki polityki antykrzysowej, w których wskazał na konieczność obniżenia cen przez kartele na artykuły przemysłowe, wskazał na konieczność wzrostu zatrudnienia we wszystkich dziedzinach życia gospodarczego oraz wskazał na aktywizację eksportu. Powyższe zasady legły u podstaw ogólnego dążenia do likwidacji kryzysu.

W 1933 roku utworzono Fundusz Pracy, z którego finansowane były roboty publiczne o większym znaczeniu społecznym. Fundusz ten finansował tylko wydatki na robociznę, wydatki na materiały finansował inwestor. Rząd w ramach działań antykrzysowych przejmował te firmy prywatne na własność państwa, które nie były w stanie spłacić zaciągniętych kredytów bankowych w bankach państwowych. W końcu dwudziestolecia międzywojennego udział własności państwowej w ogólnym majątku narodowym Polski wynosił już około 20%.

W rolnictwie rząd dążył do zmniejszenia zadłużenia wsi oraz do systematycznego podnoszenia cen na płody rolne. Wprawdzie akcja oddłużeniowa spowodowała spadek zadłużenia wsi, lecz ceny na płody rolne nie zostały ustabilizowane.

Piśmiennictwo

1. *Historia Polski w liczbach. Ludność. Terytorium*, s. 134, 151-152.
2. Konopka K., *Reforma uwłaszczeniowa w Królestwie Polskim i jej wpływ na ograniczenie obrotu gruntami włościańskimi (1864-1914)*, Białystok 2007, s. 33.
3. Krajewski M., *Historia gospodarcza Polski do 1989 roku. Zarys problemu*, Włocławek 2000, s. 287.
4. *Mały rocznik statystyczny*, Warszawa 1939, s. 31.
5. Mieszczankowski M., *Rolnictwo Rzeczypospolitej*, Warszawa 1983, s. 76.
6. Orczyk J., *Produkcja rolna Polski w latach wielkiego kryzysu gospodarczego 1929-1935*, Poznań 1971, s. 108, 184.
7. Skodlarski J., *Zarys historii gospodarczej Polski do 1939 roku*, Warszawa – Łódź 1997, s. 221.
8. Stelmachowski A. (red.), *Prawo rolne*, Warszawa 2003, s. 23.
9. Uchwała Sejmu z dnia 10 lipca 1919 roku wprowadzająca zasadę przymusowego wykupu ziemi powyżej określonego areału (niepublikowana), Warszawa 1919.
10. Ustawa Przechodnia z dnia 18 marca 1921 roku do Ustawy Konstytucyjnej z dnia 17 marca 1921 roku w sprawie tymczasowej organizacji władzy zwierzchniej Rzeczypospolitej (Dz. U. Nr 44, poz. 268 z 1921 r.), Warszawa 1921.
11. Ustawa z dnia 15 lipca 1920 roku o wykonaniu reformy rolnej (Dz. U. nr 70, poz. 462 z 1920 r.), Warszawa 1920.

12. Ustawa z dnia 17 marca 1921 roku Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. Nr 44, poz. 267 z 1921 r.), Warszawa 1921.
13. Ustawa z dnia 28 grudnia 1925 roku o wykonaniu reformy rolnej (Dz. U. Nr 1, poz. 1 z 1926 r.), Warszawa 1926.
14. Wnorowski H. J., *Polityka akcyzowa a rozwój przemysłu spirytusowego w Polsce w latach 90-tych*, Białystok 2002, s. 15.